

A STATISZTIKAI ADATELEMZÉS ÉS A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉS MÓDSZERÉVEL MÉRT TÁRSADALMI-TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS KÜLÖNBSEGEINEK LEHETSÉGES MAGYARÁZATAI (2011)¹

Bevezetés

Napjainkra a mentális térképezés módszere és a mentális térképek vizsgálata egyre népszerűbb kutatási területévé vált a társadalom és földrajztudományokban egyaránt. A módszer kialakulása a térre vonatkozó tudattartalmak kutatásaival vette kezdetét, amely az 1960-as években indult el egyszerre több tudományban, mint a pszichológia, az antropológia, a földrajz és a térképészet. Annak a képességnek a vizsgálata kapcsán, melynek segítségével a körülöttünk lévő térről gondolkodunk, alakult ki a kognitív (mentális) térképezés és a kognitív térkép kifejezések, melyek magukban foglalják azokat a kognitív, illetve mentális képességeket, amelyek segítségével összegyűjtjük, rendezzük a körülöttünk létező térre vonatkozó információkat (Downs-Stea 1973a; 1973b).

Az emberek térhez fűződő viszonyainak, térrel kapcsolatos értelmezéseinek vizsgálata igen fontos, és egyben érdekes kutatási terület, hiszen a valóságos térnek (akár egy településnek) az objektív módon meglévő térelemeit, és különösképpen a térelemekhez kapcsolódó különböző vélekedéseket az ember maga állítja elő és szubjektív módon értelmezi, határozza meg azokat. Ennek megfelelően a mentális térképezés során a térről szerzett információk is egyénileg formálódnak, mégpedig úgy, hogy azok a magunk számára segítenek eligazodni abban, hogy mi hol van, mely területen kik laknak, hogy hogyan juthatunk el oda, mit hol, vagy éppenséggel hol mit csinálhatunk.

A kérdés legtöbbször az, hogy ezek e térképek mennyire tükrözik, vagy inkább mennyire állnak közel a valósághoz?

Jelen tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, felvázoljuk és megnevezzük azokat a lehetséges tényezőket, amelyek befolyásolhatják a mentális térképek pontosságát.

Mivel alapvetően szociológiai megközelítésből vizsgáljuk a valós és a szubjektív területi különbségek eltéréseit, kísérletünk alapját Szeged társadalmának kor, iskolai végzett-

¹ A tanulmány megjelent: Társadalomkutatás, A Magyar Tudományos Akadémia Gazdasági-és Jogtudományok Osztályának folyóirata, 30 (2012) 1, 28–37 old.

ség, munkahely, és foglalkozás paraméterek² alapján történő térbeli mintázottsága jelenti a 2001-es népszámlálási adatok alapján. Ezen adatok eredményeit vetjük össze a 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben általunk végzett nagymintás, Szeged városára reprezentatív survey típusú mentális térképes adatfelvétel kérdéseire kapott válaszokkal, melynek alapvető célja az volt, hogy megvizsgáljuk azt, hogy a szegediek kognitív térképein léteznek-e társadalmi jellemzőiket tekintve homogén területek, és ha igen ezek a területek elhelyezkedésüket illetően milyen mértékű azonosságot mutatnak a 2001-es népszámlálási adatok társadalmi-térbeli elkülönülés objektívnek tekinthető mutatóihoz viszonyítva.

A kutatás azon módszertani problémájával, hogy hat illetve nyolc évvel későbbi, más kiválasztási módszerrel végzett adatfelvételek eredményeit hasonlítjuk össze, természetesen magunk is tisztában voltunk, mivel azonban a 2001-es népszámlálási adatok a legutolsó megbízható statisztikai adatok a teljes alapsokaságra vonatkozóan, egyrészt nem használhattunk mást, másrészt pedig annak vizsgálata érdekében, hogy maga a mentális térképezés, mint módszer mennyire pontos és alkalmas a térbeli-társadalmi változások mérésére, a fentebb vázolt módszertani probléma ellenére is érdekesnek tartottuk elvégezni ezt az összehasonlító elemzést³.

A kutatás elméleti, módszertani keretei

Kutatásunk elméleti kiindulópontja a Kevin Lynch által meghatározott úgynevezett könnyen tanulható, „olvasható” város fogalma volt, melynek lényege, hogy az épített környezet sajátosságai egyrészt lehetővé teszik, másrészt pedig bizonyos értelemben determinálják azt, hogy a várost tudatunkban könnyen értelmezzük és újjáteremtjük. Ehhez szükséges a városképi elemek megkülönböztethetősége, illetve azok logikus, követhető összekapcsolódása. Lynch szerint a világosan tagolt szerkezetű városokról könnyen és gyorsan készíthetünk viszonylag pontos kognitív térképet, azaz értelmezésünk szerint egy-egy mentális térkép annál pontosabb, minél inkább világosabb, tagoltabb szerkezetű területtel kapcsolatosan hívjuk azt elő (Lynch 1960, Cséfalvay 1990).

Kevin Lynch három fázist különít el a térbeli tanulás folyamatában: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszait. Az azonosítás legnyilvánvalóbb formája az elnevezés, aminek során az adott térelemet megkülönböztetjük környezetétől. A struktúrateremtés során az egyes helyek, térrészletek egymáshoz való viszonyát, funkcionális kapcsolatát adjuk meg. Végezetül a jelentés-

2 A hazai városszociológiai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a társadalmi rétegenként történő térbeli elkülönülés esetében jól meghatározhatóak azok a paraméterek, amelyek mentén a területi szegregáció leginkább megragadható (Ladányi 2008). Ladányi János Budapesten végzett vizsgálatai alapján a kor, iskolai végzettség, munkahely, és foglalkozás paramétereit sorolja azok közé, amelyek mentén leginkább kimutatható a társadalmi rétegenként történő térbeli elkülönülés.

3 Az általunk kidolgozott és alkalmazott adatfelvételi és elemzési módszer használhatóságával kapcsolatban a területi-társadalmi egyenlőtlenségek alakulásának mérését illetően a 2011-es népszámlálás adatainak hasonló módszerrel történő elemzésekor rendelkezünk majd több információval, amikor a két különböző módszer használatára egy azonos adatfelvételi évben is először sor kerülhet.

adás szakaszában, amely a három közül a legnagyobb változatosságot hordozza, különféle jelentéstartalmakkal ruházzuk fel az egyes helyeket. E jelentések akár teljesen ellentétesek is lehetnek más-más csoportokhoz tartozóknál. Erre kiváló példa az, hogy mennyire eltér, vagy eltérhet például a belvároshoz kapcsolódó jelentéstartalom egy település lakossága és egy odalátogató turista esetében (Cséfalvai 1990).

A térrel kapcsolatos ismeretek előhívására alapvetően két módszert szoktak alkalmazni: az ún. „rajzos” illetve „rang módszert”. Az első módszer alkalmazói a vizsgálati személyekkel térképeket rajzoltatnak, majd ezeket elemzik, hasonlítják össze. A második módszer előre megadott objektumok értékelésén alapul. Ekkor a kutató által megnevezett helyeket kell rangsorolnia, pontoznia a válaszadónak. Ebben az esetben a térképezést már maga a kutató végzi el (Kiss-Bajmócy 1996).

Más megközelítésben a mentális térképezéshez kapcsolódó az adatfelvétel „filozófiáját” illetően lehet:

- Tisztán kvantitatív jellegű
- Tisztán kvalitatív, nem rajzoltató adatgyűjtés
- Szabad térképrajzoláson alapuló adatfelvétel
- Standardításra törekvő térképrajzoltatás
- Kész térképekből kiinduló adatfelvétel

A mentális térképeken található adatok lehetnek:

- Mentális terek neve és kiterjedése (településrészek, utcanevek stb. megnevezése és ábrázolt nagysága, méretaránya)
- Törésvonalak, határok (városhatár, folyó, jól meghatározható városmorfológiai határvonal stb.)
- Tájékozódási pontok (népszerű találkozási, vagy iránypontok, amelyek a mindennapokban segítik a tájékozódást)
- Útvonalak (nem csak konkrét utak lehetnek, hanem bővebb értelemben a mindennapi térpályák)
- Csomópontok (a térpályák találkozási pontjai; jelentőségüket többnyire az határozza meg, hogy hány útvonal, térpálya találkozik)

Emellett gyűjthetők adatok az egyes helyek, térrészletek ismertségről, a hozzájuk kapcsolódó véleményekről, sztereotípiákról (Letenyei 2004).

Kutatásunk során a tisztán kvantitatív rang módszer használata mellett döntötünk amelynek egyik legfőbb oka könnyebb összehasonlíthatóság volt. A 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben megismételt kérdőíves adatfelvételek során évente 1500-2500 szegedivel vettünk fel mentális térképes adatokat, arra vonatkozóan, hogy véleményük szerint Szegeden vannak-e olyan területek, és ha igen, akkor a város mely területén,

ahol kimondottan alacsony státuszú népesség él. Mentális térképi vizsgálatunk tárgyát tehát a szociológiai megközelítés elsődlegességéből adódóan is így az egyes területi szekhez – Szeged esetében a városrészekhez – kapcsolódó sztereotípiák jelentették.

Kutatási kérdések

„A kognitív térképek reprezentálják a térbeli valóság tudati képét, a városról a város-lakók fejében kialakult véleményeket. A mentális térképek ezen kognitív térképek megrajzolt vagy elmesélt lenyomatai.” (Horvát, 2002:37)⁴

A kutatásunk során megfogalmazott kérdéseink az alábbiak voltak:

1. *Létezik-e a szegediek „fejében” egy olyan kognitív területi struktúra amely mentén leginkább leírható Szeged, és ha létezik milyen részekből, alapegységekből tevődik össze?*

2. *A szegediek kognitív térképei mennyire pontosan reprezentálják a térbeli valóságot a különböző társadalmi csoportok területi elkülönülése kapcsán?*

3. *Az időközben bekövetkezett társadalmi-térbeli változások, milyen időtávban jelennek meg a városlakók fejében kialakult kognitív térképeken?*

4. *Egy beavatkozás okozta társadalmi-térbeli átalakulás hatása mikor válik mérhetővé a térbeli tanulás Kevin Lynch által meghatározott folyamataiban: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszaiban?*

A kutatás korábbi kvalitatív szakaszában végzett terepmunka során – terepbejárás, strukturálatlan interjúk készítése – során világossá vált, hogy a szegediek a város területeinek meghatározásakor városrészekben gondolkodnak, azaz a kognitív térképeken az egyes területi egységek tekintetében a történeti városrészek elnevezése a leggyakoribb. Ezen kutatási szakasz logikailag is első általunk feltett kutatási kérdésére tehát, hogy létezik-e olyan kognitív területi struktúra amely mentén leginkább leírható Szeged, és milyen részekből, alapegységekből tevődik össze, az következő válasz kaptuk: a városlakók fejében létezik ilyen, kognitív területi struktúra, amely Szeged estében a városrészek. A további kutatási szakaszban, nevezetesen a kérdőíves adatfelvétel mérőeszközének elkészítésekor, ezért a részben zárt, erre vonatkozó kérdéseknél a kategóriákat már ezen kognitív struktúra alapegységei, vagyis a történeti városrészek nevei alkották.

A nagymintás kérdőíves adatfelvétel során már arra a kérdéskörre fókuszáltunk, hogy a megkérdezettek szerint ezen kognitív területi struktúra szerint elkülönülnek-e olyan területek, ahol inkább szegények, illetve gazdagok élnek, és ha igen, akkor melyek ezek a városrészek.

2007-ben a megkérdezettek 90,6%-a (2000 fő), 2009-ben 91%-a (2082 fő), 2010-ben pedig 74,9%-a (1254 fő,) válaszolt úgy, hogy véleménye szerint vannak olyan városrészek, ahol inkább a szegények laknak.

⁴ Horváth Sándor: Urbanizáció és társadalmi integráció a hatvanas években, Évkönyv X.- 2002, Bp., 1956-os Intézet, 37.o.

A magas társadalmi státuszúak lakóhelyi elkülönülésére vonatkozó kérdésre még egyöntetűbb válaszok születtek a három adatfelvétel során. 2007-ben a válaszadók 97,2%-a (2326 fő), 2009-ben 96,7% (2364 fő) 2010-ben pedig 92,3%-a (1456 fő) adott olyan választ, hogy vannak Szegeden olyan városrészek, ahol inkább a gazdagabbak laknak.

Az alacsony és magas társadalmi státuszúak városon belüli lakóhelyi elkülönülésének létezésére vonatkozó említési gyakoriságok között ugyan nem számottevő a különbség, azonban véleményünk szerint ez a nem számottevő különbség utal a térbeli-társadalmi elkülönülés azon jellemzőjére, miszerint a magas társadalmi státuszú csoportokra jellemző a koncentráltabb, nagyobb területi egységet lefedő homogén elkülönülés (Ladányi, 2008), amely okán több kognitív térképen jelenik meg ezen csoport területi elkülönülésének lenyomata. Az alacsony státuszú csoportok területi elkülönülésére vonatkozó kisebb említési gyakoriságnak ellentétes előjelű hasonló magyarázatát véljük, amely még tovább bővíthető, nevezetesen a mindennapi élet során tett városon belüli mozgás és a láthatóság magyarázatával⁵. A kognitív térképeken ezekkel a területekkel kapcsolatosan nem minden ember fejében alakulnak ki konkrét tapasztalatokon alapuló képzetek, mivel csak ritkán, vagy egyáltalán nem járnak ezeken a területeken. A szegénység a területi elhelyezkedése kapcsán is több városlakó előtt rejtve marad, így annak hollétéről is kevesebbeknek van valós tapasztalatokon nyugvó tudása. Ezen okfejtésünket megerősíti terepmunkánk azon szakaszának eredménye is, melyet a Szeged Napfénypark Bevásárlóközpont építése kapcsán végrehajtott térszerkezeti átépítések előtt és után végeztünk.

A bevásárló központ felépítése egy szegregátumként kiemelt területen (ASZT Szeged, 2008: Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve 2008.), Móravárosban a Cserepes sor közvetlen szomszédságában zajlott, amely leginkább cigányok által lakott szegény szegregátum az átépítés előtt ugyancsak zárványként, alig láthatóan, és nem utolsó sorban a fő közlekedési útvonalaktól is elzártan ékelődött a város testébe. 2007-ben, az átépítés előtt végzett mentális térképes adatfelvételünkkor a megkérdezettek 21,54%-a említette a városrészt úgy, mint szegények által lakott terület, majd a területrendezést és az építkezést követően, amelynek következményeként az említett szegregátum jól láthatóvá vált, valamint a bevásárlóközpont megnyitása után a forgalom is jelentősen megnövekedett ez az arány 28%-ra, majd 33%-ra növekedett.

A 2001-es népszámlálási adatok valamint a mentális térképes adatfelvételek eredményeinek összehasonlítására a fejekben létező kognitív struktúra következtében területi szinten tehát a városrészek voltak azok az egységek, amelyek mentén az összeha-

⁵ Manchesterben végzett városleírása során már Engels is rámutatott arra (Engels 1845), hogy a szegények lakóhelyei a város eldugottabb részeiben, távol a főbb közlekedési útvonalaktól helyezkednek el zárványszerűen. Ladányi és munkatársai pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy az alacsony társadalmi státuszú lakosság e zárványszerű elhelyezkedése erősen szórt, nem homogén területi mintázatban jelenik meg (Ekler-Hegedűs-Tosics, 1980; Csanádi-Ladányi, 1988; Ladányi, 2008).

sonlító elemzést elvégezhetünk. Szegeden 34 olyan városrészt határoztunk meg⁶, amely a 2001-es Népszámlálás adatai alapján területileg lehatárolható volt és a mentális térképes adatfelvételekben is megjelent a kognitív területi struktúrában.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján két társadalmi rétegződést meghatározó strukturális paraméter – iskolai végzettség, és munkastátusz – alapján meghatározott alacsony ill. magas státuszú népesség városrészekre vonatkozó arányai szerint első lépésben rangsoroltuk a területeket, így az objektív adatok mentén két városrészenkénti rangsort állítottunk fel.

A 2007-2009-2010-es mentális térképes adatfelvételek alapján szintén rangsort állítottunk fel a városrészekre (kognitív struktúrákra) vonatkozó szegény, illetve gazdagok által lakott területként való említési gyakoriság alapján, amely eredményeként hat rangváltozót kaptunk. A rangsorok közötti összefüggéseket első lépésben rangkorrelációs elemzési módszerrel teszteltük.

⁶ Alsóváros, Baktó, Béketelep, Belváros, Bodomi kiskertek, Egyéb külterület, Északi városrész, Felsőváros, Fodorkert, Gyálárét, Ipari övezet, Kecskés-telep, Kiskundorozsma, Klebelsberg-telep, Makkosháza, Marostó, Marostói kiskertek, Móraváros, Odessza, Óthalom, Petőfi-telep, Rókus, Subasa, Szentmihály, Szikós, Szőreg, Tápé, Tápéi kiskertek, Tarján, Tómpaszígeti kiskertek, Új Petőfi-telep, Újrákus, Újszeged, Újszőreg.

Alacsony társadalmi státusz (szegények)			Népszámlálás rangsor 2001	Kognitív struktúra rangsor 2007	Kognitív struktúra rangsor 2009	Kognitív struktúra rangsor 2010
Spearman's rho	Népszámlá- lás rangsor 2001	Korrelációs együttható	1,000	-0,095	-0,031	0,091
		Sig	.	0,594	0,864	0,608
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2007	Korrelációs együttható	0,095	1,000	0,934(**)	0,893(**)
		Sig	0,594	.	0,000	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2009	Korrelációs együttható	-0,031	0,934	1,000	0,927(**)
		Sig	0,864	0,000	.	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2010	Korrelációs együttható	0,091	0,893	0,927	1,000
		Sig	0,608	0,000	0,000	.
		N	34	34	34	34

**Korreláció 0.01-es szignifikancia szinten.

1. táblázat

A 2001-ben alacsony státuszúak által lakott területek és a mentális térképeken (említési gyakoriság szerinti) 2007-2009-2010-ben szegényként említett területek rangsorának összefüggései.

2001-ben az iskolai végzettség, és munkastátusz alapján alacsony státuszcsoportba sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora nem mutat azonosságot egyik mentális térképes adatfelvételi év eredményeivel sem. A korrelációs együttható a 2007-es rangsor esetében -0,095; 2009-re-0,031; 2010-ben pedig 0,091. A három mentális térképes felvétel adatainak rangsora azonban erős összefüggést mutat, (2007-2009: 0,934; 2007-2010: 0,893; 2009-2010: 0,927).

Az eredményből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az alacsony státuszú lakosság 2001-es objektív adatok szerinti területi elhelyezkedése a fejekben hat, nyolc, illetve kilenc éves távlatban már teljesen eltérő. Ez az eltérés azonban a mentális térképeken, három éves összehasonlításban viszont stabil, szinte alig változik.

A magas státuszúak esetében más eredményekről számolhatunk be a rangkorrelációs elemzési eljárás lefolytatása után:

Magas társadalmi státusz (gazdagok)		Népszámlálás rangsor 2001	Kognitív struktúra rangsor 2007	Kognitív struktúra rangsor 2009	Kognitív struktúra rangsor 2010	
Spearman's rho	Népszámlálás rangsor 2001	Korrelációs együttható	1,000	0,479(**)	0,499(**)	0,536(**)
		Sig	.	0,004	0,003	0,001
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2007	Korrelációs együttható	0,479	1,000	0,931(**)	0,853(**)
		Sig	0,004	.	0,000	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2009	Korrelációs együttható	0,499(**)	0,931(**)	1,000	0,839(**)
		Sig	0,003	0,000	.	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2010	Korrelációs együttható	0,536(**)	0,853(**)	0,839(**)	1,000
		Sig	0,001	0,000	0,000	.
		N	34	34	34	34

2. táblázat

2001-ben magas státuszúak által lakott területek és a mentális térképeken (említési gyakoriság szerinti) 2007-2009-2010-ben gazdagként említett területek rangsorának összefüggései

A 2001-ben magas státuszcsoporthoz sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora erős összefüggést mutat a mentális térképes adatfelvételek gazdagok által lakott területként való említési rangsorával, ami azt jelenti, hogy a 2001-es objektív adatok alapján felrajzolt magas státuszú népesség aránya szerinti városrészenkénti területi struktúra, nagyban azonos a hat, nyolc ill. kilenc évvel későbbi mentális területi struktúrával.

A valós és kognitív társadalmi-térbeli elkülönülés eltérő mintázatának magyarázatai

Az általunk megfogalmazott és logikailag másodikként feltett kutatási kérdésre, nevezetesen, hogy: a kognitív térképek mennyire pontosan reprezentálják a térbeli valóságot a különböző társadalmi rétegek területi elkülönülése kapcsán az általunk vizsgált két különböző társadalmi csoport estében eltérő eredményeket kaptunk. Az alacsony társadalmi státuszúak objektív adatok szerinti területi elhelyezkedése a szegedi mentális térképeken teljesen más, még a magas társadalmi státuszúaké szinte megegyezik a 6-9 évvel később készült mentális térképes felvételek eredményeivel.

Az eltérő eredmények okára az alábbi lehetséges magyarázatokat fogalmaztuk meg:

Dinamikus magyarázat

A városrehabilitációs intézkedések leginkább az alacsony társadalmi státuszú lakosság lakóhelyét érintik, a beavatkozás következtében ezeken a területeken mennek végbe nagyobb változások, zajlanak le többször a különböző városökológiai folyamatok. A magas státuszú lakosság lakóhelyei nagyobb állandóságot mutatnak, itt nem következnek be gyakori nagymérvű változások. Szegeden a 2001. évet követő rehabilitációs intézkedések hatására az alacsony státuszú népesség területi megoszlása megváltozott, amely változás a mentális térképeken is rögzült, még a magas státuszúak már korábban a fejekben is rögzült helyzete a valóságban is változatlan maradt.

Statikus magyarázat

Az alacsony státuszú népesség területi koncentrációja kisebb területi egységek esetében mutat csak nagyobb területi homogenitást, azaz a szegények lakta területek ún. mikroszegregátumok formájában erősen szórta helyezkednek el a városban. Ennek következtében az egyéni tapasztalás útján konstruált városrészekre vonatkozó kognitív térképek a szegények lakta területek erős szórtságából adóan a kognitív térképeken is erős szórtságot mutatnak, és a szubjektivitás jobban érvényesül az elhelyezkedést illetően. A mindennapi tapasztalás során az emberek egyrészt a város több részén találkozhatnak egy-egy szegények lakta mikroszegregátummal, másrészt pedig azokkal a szegények által lakott kisebb területi egységekkel találkoznak gyakrabban, ahol a mindennapok során megfordulnak, így a kognitív területi meghatározás effelé a terület felé mutat majd. A szegények által lakottnak vélt városrészeket a fejekben az elhelyezkedésüket illetően egyrészt nagyobb szórtság jellemzi, másrészt a kategorizálás ezen szórtság következtében több területet érint.

Ezzel ellentétben a nagyobb területi egységet lefedő magas státuszúak által lakott területtel csak a város egy-egy jól elkülönült, meghatározható részében találkozhatnak, így a kognitív térképeken a szubjektív mindennapi tapasztalás különbözősége nem fejt

ki nagy torzító hatást, a kognitív térképek nagyobb hasonlóságot mutatnak a valós térbeli-társadalmi elhelyezkedéssel.

Kiindulva tehát a társadalmi-térbeli elkülönülés tisztán kvantitatív mentális térképes vizsgálatából, és a könnyen tanulható, „olvasható” város (Lynch, 1960; Cséfalvay, 1990) elméletéből, amely arra mutat rá, hogy a világosan tagolt szerkezetű, sajátos építészeti környezettel bíró városokról könnyen és gyorsan készíthető viszonylag pontos kognitív térkép, eredményeink alapján kiegészíthető azzal, hogy a társadalmi térbeli elkülönülés mentális térképes vizsgálatokor a nagyobb területi egységet lefedő, nagyobb homogenitással jellemezhető csoportokról, azaz az egyértelmű, „könnyen tanulható” társadalmi-térbeli elkülönültséggel leírható városokról–esetünkben városrészekről–készül viszonylag pontos kognitív térkép.

Kutatási eredményeink alapján a fentebbi két magyarázatunkkal véleményünk szerint azt az általános megállapítást is tehetjük, hogy a mentális térképek pontosságát két tényező nagyban befolyásolja, akár fizikai terek, akár pedig társadalmi terek kognitív reprezentációinak a vizsgálatáról legyen szó:

1. dinamikus tényező: az elemzési egységek (törésvonalak, határvonalak, iránypontok, mentális terek, sztereotípiák) területi változásainak gyakorisága,
2. statikus tényező: az elemzési egységek térbeli kiterjedése

Sztereotip magyarázat

A kognitív területi egyenlőtlenségek mérésére létrehoztunk a szegények, ill. gazdagok által lakott területként előforduló említési gyakoriságok alapján, egy indexet amelyet mentális disszimilaritási indexnek neveztünk el.

A mentális disszimilaritási index két kognitív kategória mentális térbeli megoszlását méri. A mutató alapvetően szimmetrikus, vagyis a két összevetett megoszlás szerepe, sorrendje felcserélhető. A számítás lényege, hogy két kognitív kategória adott mentális területegységekhez kapcsolódó százalékos megoszlásainak területegységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összegezzük, és osztjuk kettővel.

Az érték a mentális disszimilaritási index estében is 0 és 100 között mozoghat. Ha egy mentális térhez a fejekben nem kapcsolódik bizonyos sztereotípiák, akkor értéke az alsó határérték felé mutat, míg bizonyos sztereotípiák egy bizonyos területhez való kapcsolása esetén a felső irányába mozog el. A 2007, 2009 és 2010-es adatok alapján Szeged városrészeire kiszámított mentális disszimilaritási index értéke az alacsony és magas státuszú népesség mentális térbeli eloszlását mutatja meg.

Területi lehatárolás	Disszimilaritási index		Mentális disszimilaritási index		
	Népszámlálás 2001		2007	2009	2010
Városrészek	27,72	29,5	85,94	86,80	83,77

3. táblázat

A 2001-es népszámlálási adatok valamint a mentális térképes adatfelvétel szerinti disszimilaritási és mentális disszimilaritási indexek városrészekre számított értékei Szegeden

A mentális disszimilaritási indexek 2007, 2009 és 2010-ben mért városrészekre vonatkozó értékei mintegy háromszorosai a 2001-es objektív adatok alapján kiszámított disszimilaritási index értékének.

A valós és kognitív társadalmi-térbeli mintázatok eltérésének lehetséges okaira vonatkozóan korábban már éltünk két magyarázattal, nevezetesen az általunk statikusnak és dinamikusnak elnevezett magyarázatokkal, ahol a társadalom térbeli elrendeződésének fejkben lévő eltérő mintázatát az első esetben a valós elrendeződés csoportspecifikus területi elhelyezkedési sajátosságaival (statikus), a második esetben pedig a városrehabilitációs intézkedések célterületenként eltérő gyakoriságával (dinamikus) magyaráztuk. Az eredmények tükrében egy harmadik magyarázatot fogalmazunk meg, nevezetesen a sztereotip magyarázatot.

A magyarázat lényege a különböző társadalmi csoportok valóságban és fejkben való térbeli mintázatának különbözősége esetében nem más, mint a kategorizáció és a kategóriával társult túlzó nézetek gyakorisága és kiterjedése, amely a mentális terekhez kapcsolódó sztereotípiákat jellemzik.

Felhasznált irodalom:

- CSANÁDI – LADÁNYI (1988): *Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten*. Szociológia, 1988/1.
- CSÉFALVAY (1990): *Térképek a fejünkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- DOWNES – STEA (1973a): *Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products*. In: Downes and Stea ed.: *Image and Enviroments.*, Aldine Publishing, Chicago 1973.
- DOWNES – STEA (1973b): *Térképek az elmében–Gondolatok a kognitív térképezésről*. In: Letenyei, 2004
- DOWNES – STEA (1977): *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. Harper and Row, New York
- EKLER-HEGEDŰS-TOSICS (1980): *A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján, I-III kötet* BVTV. BUDAPEST

- ENGELS (1845): *A nagyvárosok (részlet). Manchester részletes leírása.* In: Felkai Gábor, Némedi Dénes, Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig* 1. köt. Budapest, ÚMK, 2005. 233-249 pp.
- HORVÁTH (2002): *Urbanizáció és társadalmi integráció a hatvanas években,* Évkönyv X.- 2002, Bp., 1956-os Intézet
- LADÁNYI (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten.* ÚMK Budapest
- LYNCH (1960): *The Image of the City.* Technology Press, Cambridge (Massachusetts)